

3.7. ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ ЯК ОСНОВА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ

Дитина народжується, зростає розвивається у соціумі, у певній спільноті людей. Міцна родина є природним середовищем для виховання дитини, а стабільність у державі – фундаментом у забезпеченні прав та свобод.

В сучасних умовах гармонійний розвиток особистості дитини ускладнюється політичною, економічною, соціальною і правовою кризою суспільства. Поступова зміна системи цінностей у суспільстві, норм поведінки віддзеркалюється у становленні особистості дитини, формуванні нового покоління.

Законодавство про охорону та захист прав дитини передбачає, що дитина є самостійним суб'єктом права, активним учасником громадянського суспільства. Визнання цього принципу має важливе значення на шляху становлення демократичної, соціальної, правової держави. Для соціально-правової активності дитини необхідним є високий рівень її правової культури та правосвідомості. Крім того, критерій “соціально-правова активність” є одним із показників ефективності правового виховання, яке має суттєвий вплив на забезпечення прав та свобод дитини.

У науковій літературі наведено широкий спектр підходів до визначення поняття правового виховання. С. С. Алексєєв, С. І. Архипов, Г. В. Ігнатенко, В. М. Корельський, В. І. Леушин, В. Д. Перевалов та ін. під правовим вихованням розуміють ціленаправлену діяльність по трансляції (переданні) правової культури, правового досвіду, правових ідеалів і механізмів вирішення конфліктів у суспільстві від одного покоління до іншого [1, с. 346]. Цікавим є те, що у визначенні „правове виховання” розкривається, як діяльність, спрямована на передання правової культури, а не як вплив на правову свідомість.

Подібний підхід висловлює О. Ф. Скакун, яка вважає, що правове виховання може впливати на правову культуру, визначаючи, що це цілеспрямований постійний вплив на людину з метою формування у

неї правової культури і активної правомірної поведінки. Основна мета правового виховання – дати людині необхідні в житті знання і навчити її поважати закони і підзаконні акти та додержуватися їх, тобто сформуванню достатньо високий рівень правової культури, здатний значно зменшити кількість правопорушень [2, с. 480].

П. М. Рабінович висвітлює інший підхід і розглядає зазначене поняття як вплив на внутрішній стан особи, на її свідомість, психологію, на процес пізнання і засвоєння правової ідеології, на правову культуру особи, і цей вплив включає в себе вплив соціального устрою життя, моральної атмосфери, традицій суспільства, освіти та спеціального навчання, такий вплив може бути як усвідомленим, так і неусвідомленим самими учасниками правовиховного процесу [3, с. 75].

У зазначеному визначенні правове виховання розглядається в порівняно ширшому значенні, оскільки передбачає вплив не лише на формування правової культури, але й на правову свідомість особи, на її внутрішній стан.

В. Л. Кулапов, В. С. Нерсисянц, А. Б. Венгеров також вважають, що правове виховання впливає не лише на правову культуру, але й на рівень правосвідомості.

В. Л. Кулапов під правовим вихованням розуміє ціленаправлену діяльність державних органів та суспільства, спрямовану на формування у громадян і посадових осіб правосвідомості та правової культури. Це спеціальний вплив на свідомість і поведінку людей з метою вироблення у них стійкої орієнтації на законослухняну поведінку [4, с. 187].

В. С. Нерсисянц вказує, що правове виховання – це ціленаправлена систематична діяльність держави, її органів та їх службовців, громадських об'єднань та трудових колективів по формуванню і підвищенню правової свідомості та правової культури [5, с. 409].

А. Б. Венгеров розглядає правове виховання, як ціленаправлену систему просвітницьких, освітніх та інших заходів, що формують установки поваги та дотримання права, цивілізованих способів вирішення спорів, профілактики правопорушень [6, с. 573].

Отже, у наведених визначеннях існують певні протиріччя, оскільки окремі дослідники вказують, що правове виховання спрямоване не лише на формування правової культури, але і на

правосвідомість особи. Ці питання мають важливе значення для формування концепції правового виховання дитини.

Ми поділяємо думку науковців, зокрема С. С. Алексєєва, С. І. Архипова, О. Ф. Скакун, у тому що правове виховання – це цілеспрямований вплив на передання правової культури від покоління до покоління. Успішний процес правового виховання не може не вплинути на внутрішній стан особи, на її правову свідомість, про що зазначають П. М. Рабінович, В. Л. Кулапов, В. С. Нерсєсянц, А. Б. Венгеров. Отже, правове виховання дитини – це організований процес, який здійснює вплив на формування її правової культури, а також разом з іншими факторами може впливати на становлення її правової свідомості.

Окремі науковці розглядають правове виховання в широкому та вузькому розумінні. У вузькому значенні правове виховання пов'язують із реалізацією виховної функції права, а в широкому – під ним розуміють спеціально організований та керований процес формування особи правовими заходами, що здійснюються спеціальними суб'єктами в особливих навчально-виховних формах і закладах [7, с. 305].

Інтерес для даного дослідження складає визначення, що правове виховання – це керований процес, оскільки певні некеровані правові явища також мають вплив на формування переконань дитини щодо цінності права.

Інколи науковці ототожнюють правову соціалізацію та правове виховання в “широкому розумінні”, визначаючи її, як сукупність правових впливів (як цілеспрямованих, так і в певній мірі стихійних), що формують індивідуальну правову свідомість [8, с. 32].

О. В. Зайчук, А. П. Заєць, В. С. Журавський, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко розглядають правове виховання у двох значеннях. У вузькому значенні висвітлюють правове виховання, як необхідну умову підвищення трудової активності трудящих, формування правової культури суспільства, подальшого зміцнення законності та правопорядку [9, с. 417].

У широкому значенні правове виховання визначають, як процес правової соціалізації особи, яке полягає у впливі на людину багатьох факторів соціально-економічного устрою життя, політичного режиму, внутрішньої політики, норм законодавства та юридичної практики,

моральної атмосфери, традицій суспільства, а також загальної освіти та юридичного навчання [9, с. 418-419]

Таку думку висловлює А. П. Семітко, який зазначає, що правове виховання у вузькому значенні – це ціленаправлене передання правових знань і досвіду визначеним групам людей і суспільству в цілому. А правове виховання у широкому значенні означає процес правової соціалізації людини, формування її поглядів навколишнім світом в цілому, всією юридичною практикою і поведінкою людей [10, с. 531].

Критикуючи подібні підходи, Є. І. Федик вважає, що розуміння правового виховання у надто широкому значенні не сприяє концентруванню уваги на конкретних практичних завданнях правового виховання, вірному визначенню кола теоретичних проблем, що підлягають розробці. Він визначає, що процес формування правосвідомості та правової культури ширший за своїм змістом і включає в себе не тільки правове виховання, а й вплив на правову свідомість особи об'єктивних факторів життя [11, с. 266-268].

На наш погляд, ефективний процес правового виховання дитини відіграє основну роль у формуванні її правової культури та має суттєвий вплив на рівень її правосвідомості. Не менше значення відіграють і об'єктивні процеси, що відбуваються в житті дитини.

В. К. Бабаєв зазначає, що, коли говорять про правове виховання у широкому розумінні, то скоріш за все мова йде про правову соціалізацію особи, коли вона “виховується” оточуючим середовищем в цілому, всією юридичною практикою та поведінкою людей, посадових осіб – представників державного апарату в правовій сфері. При цьому у людей, посадових осіб, державних органів, які здійснюють правову діяльність (правомірну або протиправну), немає прямої мети здійснювати на інших правовиховний вплив. Незважаючи на це, вплив на оточуючих все одно здійснюється [12, с. 318].

У науковій літературі поняття правової соціалізації розглядають по-різному. Деякі автори умовно поділяють їх на три підходи.

Перший підхід у визначенні поняття “правової соціалізації”, представниками якого є О. М. Здравомислова, Ш. Курильські-Овіжен, С. Ю. Римаренко, зводиться до того, що в якості суб'єкта соціалізації розглядається суспільство, а в якості об'єкта – індивід. Під соціалізацією в даному випадку розуміється входження особи до

системи суспільно-правових відносин, залучення її до існуючих форм діяльності. В інтерпретації представників даного підходу правова соціалізація – це виховання в особі поваги до закону, покірності, тобто повна інтеграція особи у пануючу правову систему суспільства [13, с. 13-14].

Представники другого підходу, зокрема В. В. Головченко, І. В. Патерило, Л. І. Спиридонов, дотримуються протилежної точки зору і розглядають в якості суб'єкта правової соціалізації не суспільство, а індивіда. На їх думку, в процесі правової соціалізації індивід засвоює і набуває певних якостей, за допомогою яких він пристосовується до існуючих умов правової дійсності [13, с. 14].

На думку представників третього підходу, а саме В. В. Копеїчикова, В. М. Кудрявцева, В. П. Казимирчука, Н. М. Оніщенко, правова соціалізація є двостороннім процесом взаємодії індивіда і суспільства, в якому обидві сторони є активними. Індивід, як об'єкт правової соціалізації, зовсім не позбавлений правової активності, тому сам може обирати для себе основні напрямки даного процесу, будучи тим самим одночасно і об'єктом, і суб'єктом правової соціалізації. В процесі правової соціалізації особа вибірково сприймає зовнішні умови впливу [13, с. 14].

Близьким до поняття “правова соціалізація” є термін “політична соціалізація”, який, на думку Ф. Грінштейн, можна використовувати при вивченні громадських орієнтацій у дітей при вивченні норм і правил, які переважають у суспільстві, при вивченні впливу різноманітних політичних теорій на громадян у будь-якій стадії їх життєвого циклу, у ході спостережень за діяльністю інститутів соціалізації, які є своєрідними каналами впливу суспільства на людину [14, с. 190-191].

Аналізуючи вищезазначені наукові підходи до понять “правове виховання” та “правова соціалізація”, автор прийшов до висновку, що правове виховання дитини – це цілеспрямована, організована діяльність з боку держави та суспільства, що проявляється в системі просвітницьких, освітніх та інших заходів, спрямованих на формування поваги до права, дотримання законодавства, профілактики правопорушень.

Правова соціалізація дитини – це сукупність як цілеспрямованих, так і стихійних, некерованих впливів на дитину, формування відповідного рівня правосвідомості, залучення до

існуючої системи правових цінностей, а також до системи суспільно-правових відносин.

Внаслідок ефективного процесу правового виховання та в результаті успішної правової соціалізації, у дитини розвивається належний рівень правової культури та правосвідомості, формується її соціальна активність. З розвитком, на основі високого рівня правосвідомості, засвоєння соціально-правових цінностей, дитина поступово бере участь у суспільно-правових відносинах, стає активним учасником суспільства. Внаслідок такого процесу за певний проміжок часу розвивається особа і робить свій внесок у вдосконалення суспільних відносин.

Правове виховання та правова соціалізація дитини є складовою механізмом забезпечення її прав та свобод. Впливаючи на процес формування правосвідомості та правової культури, ці процеси здійснюють превентивний вплив у сфері забезпечення прав дитини, а також відіграють основну роль у формуванні законослухняної поведінки самої дитини.

О. О. Ганзенко здійснив систематизацію чинників правовиховного впливу за двома ознаками. Першою є вік особи, залежно від якого ряд чинників розташовано у хронологічному порядку. Другою є визначена сфера суспільних відносин і відповідна галузь права [15, с. 14].

Для дослідження процесу правового виховання дитини інтерес становить систематизація чинників правового виховання залежно від віку особи – це виховання у сім'ї, виховання у школі та вищих навчальних закладах, виховання в організації, на виробництві (у відносинах громадянського суспільства) [15, с. 14].

Особливе значення у процесі правового виховання дитини відіграє виховання у сім'ї. Саме в дитинстві у свідомості людини формуються основи правових цінностей, орієнтацій.

На сучасному етапі соціальний інститут сім'ї переживає перехідний період. Змінюється зміст соціальних ролей, які виконуються різними членами сім'ї, зменшується залежність людини від сімейного осередку, перебудовується мораль. Цей процес супроводжується небажаними наслідками [16, с. 124].

Боротьба за лідерство породжує на певному етапі гірше виконання домашніх обов'язків, оскільки, як відомо, недостатньо декларувати певний розподіл турбот, потрібно ще й реально покласти

їх на конкретних людей, що нерідко досягається у сім'ях самоусуненням від відповідних справ [17, с. 120].

Дає про себе знати суперечливість між специфічними сімейними потребами та можливостями їх задоволення, що історично склалися в сучасній сім'ї. Діти позбавлені систематичного контролю з боку батьків, які знаходяться на виробництві [18, с. 190]. Внаслідок таких обставин зростає рівень дитячої злочинності, а сім'я нерідко стає осередком систематичного порушення прав дитини.

Існує проблема невміння батьків правильно виховувати свою дитину. Цьому сприяє низький рівень їх педагогічної та правової культури. А. Б. Венгеров наводить приклад, як мати лякає дитину, що пустує, міліціонером, замість того, щоб привити думку, що міліціонер – є захисником, помічником дитини [19, с. 269].

В результаті такого виховання суспільство може отримати важко керовану особу, яка, навіть внаслідок правильно організованого суспільного виховання, не піддаватиметься виправленню. Після тривалих залякувань особа з часом перестає реагувати на правоохоронні органи, кімнати міліції тощо. В гіршому випадку, внаслідок підміни понять, іншого негативного впливу, у дитини формується переконання, що життя у тюрмі овіяне романтикою, авторитетними стають злочинці і їх діяльність.

Про необхідність вдосконалення процесу правового виховання свідчить рівень злочинності та правопорушень у підлітковому середовищі.

Проблемою сьогодення є те, що освітні установи, нерідко, не приділяють належної уваги правовому вихованню дітей, не співпрацюють із службами в справах дітей та іншими державними органами. Це негативно впливає на рівень правової культури та правосвідомості дітей, сприяє поширенню дитячої злочинності.

Не менш важливим є правове виховання, що дитина може отримати у відносинах громадянського суспільства. Тут особливе значення має її бажання до участі у цих відносинах. Дитина, яка бере участь у дитячій громадській організації або інших відносинах, отримує додаткову інформацію, правові знання тощо.

Для формування високого рівня правової культури правовиховний вплив на дитину має бути системним, організованим, в якому бере участь і сім'я, і дитячий садочок, і школа, і навіть гуртки, які відвідує дитина. Так, наприклад, досить популярними є різні

спортивні секції (бокс, карате та ін.). Нерідко тренери забувають про правовиховні аспекти й не пояснюють, коли саме дитина може застосувати те, чого навчається на тренуваннях. Як наслідок – бійки у школах, шкільна “дівщина”, авторитетність “права сили” у дитячому середовищі.

Сьогодні вживається велика кількість заходів, спрямованих на попередження правопорушень, підвищення правової культури дітей, але суттєвого позитивного результату немає. Існуючий рівень правового виховання молодого покоління не відповідає вимогам часу.

Причиною, на наш погляд, є відсутність системного впливу на особистість дитини, спрямованого на формування належного рівня її правової культури, а також вплив на несформовану свідомість дитини негативних факторів соціально-економічного устрою, що проявляється у розриві між дітьми із забезпечених сімей та незаможних, моральної атмосфери, відсутності в суспільстві реальної поваги до права, низький рівень правової культури суспільства.

Одним із критеріїв ефективності правового виховання є “правова вихованість”, яку визначають як внутрішній духовно-правовий стан, у якому перебуває особистість у момент прийняття рішення про те, як діяти за тих чи інших обставин. Це стан правосвідомості особистості, рівень її правової культури, готовність до правомірної або протиправної поведінки [9, с. 430].

В юридичній літературі поняття правової культури розглядають по-різному.

С. С. Алексєєв визначає правову культуру як обумовлений всім соціальним, духовним, політичним і економічним рівнем якісний стан правового життя суспільства, що виражається в досягнутому рівні розвитку правової діяльності, юридичних актів, правосвідомості та в рівні правового розвитку суб’єкта (людини, різних груп, усього населення), а також ступеня гарантованості державою й громадянським суспільством свободи і прав людини [20, с. 19].

Подібний підхід висловлює В. С. Нерсєсянц, який зазначає, що правова культура – це система духовно-моральних і правових цінностей, яка виражається в досягнутому рівні розвитку правової дійсності, нормативних і правових актів, правосвідомості, відповідно до яких формується законотворчий спосіб життя і здійснюється правове регулювання суспільних відносин, встановлюється режим правопорядку в країні [5, с. 406].

Окремі науковці визначають, що правова культура характеризується, або відображає рівень правосвідомості суспільства. А. Б. Венгеров вказує, що правова культура характеризується рівнем правосвідомості, інтенсивністю переконань у цінності права, включаючи ступінь знання права, на яке спирається виконавча влада, посадові особи [19, с. 571]. В. Сальников зазначає, що правова культура відображає рівень правосвідомості, режим законності та правопорядку, стан досконалості законодавства і юридичної практики та охоплює всі цінності, створені людьми в галузі права. [7, с. 574-575].

Доцільним, на наш погляд, є визначення А. П. Семитка, Р. К. Русинова, які вважають, що у своїй ідеальній якості правова культура виступає елементом ширшого поняття правосвідомості, як результат цілеспрямованого виховання, що виражає внутрішньо усвідомлене, шанобливе ставлення суб'єкта до права [10, с. 330-331].

Аналізуючи зазначені наукові підходи, можна зробити висновки, що їх автори вважають правову культуру однією з форм відображення правосвідомості, оскільки вона виражається в досягнутому рівні розвитку правової діяльності, правосвідомості та ін., тобто вважають правову культуру порівняно вужчим за змістом поняттям.

Прихильники такого підходу виділяють у структурі правової культури такі взаємозв'язані елементи: ідейно-теоретичні правові уявлення, правові почуття та діяльність особи у правовій сфері [7, с. 24-25].

У юридичній літературі існує й інший підхід до зазначеного поняття.

В. В. Копейчиков включає у правову культуру правосвідомість, розуміння принципів права, повагу до нього, впевненість у справедливості закону, юридичних обов'язків та інших правових явищ, правове мислення, правомірну поведінку [21, с. 141-143].

О. В. Зайчук, В. С. Журавський, О. Ф. Скакун, визначають, що найважливішими складовими правової культури є право, правосвідомість, правовідносини, правопорушення, правова діяльність [9, с. 562], [2, с. 470].

Подібний підхід висловлює О. С. Дьоміна, яка визначає правову культуру як обумовлений економічним, політичним, соціальним і духовним рівнем розвитку суспільства різновид загальної культури, який становить міру освоєння й використання нагромаджених

людством правових цінностей, що передаються у спадок від покоління до покоління [22, с. 9].

Деякі закордонні автори ототожнюють правову культуру із правом. М. Ван Хоек і М. Веррінгтон використовують при з'ясуванні змісту правової культури ключову концепцію традиції та менталітету, пояснюючи необхідність такого підходу неможливістю зрозуміти право поза широким історичним, соціально-економічним та ідеологічним контекстом [23]. І. Каренс переконаний, що культура має вагомий вплив на право, оскільки "будь-який правовий інститут зазнає впливу від будь-якої культури з її мовою, традиціями, нормами поведінки і т.д." [24, с. 260].

На тісне співвідношення права та культури вказує Ю. С. Шемшученко, який зазначає, що "право й культура є взаємопов'язаними, взаємодіючими між собою категоріями. Правова культура – це весь правовий космос, який охоплює всі моменти правової форми суспільного життя людей. Культура складається із здібності й уміння жити за цією формою, якій протистоїть неоформлена (невизначена, непорядкована, хаотична, а тому й свавільна) фактичність, тобто та докультурна й некультурна безпосередність, що не опосередкована правовою формою" [25, с. 4]. Отже, науковець також вважає правову культуру ширшим поняттям, ніж правосвідомість, оскільки у визначенні зазначено, що правова культура включає весь правовий космос, який охоплює всі моменти правової форми суспільного життя людей.

Незважаючи на різноманіття у науковій літературі визначень правової культури, їх можна умовно поділити на дві групи. Представниками першого підходу до визначення поняття "правової культури" є О. В. Зайчук, В. С. Журавський, В. В. Копейчиков, О. Ф. Скакун, О. С. Дьоміна та ін. На їх думку, найважливішими складовими правової культури є правосвідомість, правовідносини, правопорушення, правова діяльність. Даний підхід характеризується визнанням правосвідомості як складового елементу правової культури.

В інтерпретації представників другого підходу, зокрема С. С. Алексєєва, А. Б. Венгерова, В. Сальникова, А. П. Семитка, Р. К. Русинова та ін., визначення правової культури зводиться до того, що це система духовно-моральних цінностей, яка може виражатися у правосвідомості. Тобто правова культура виступає елементом

ширшого поняття правосвідомості і є результатом цілеспрямованого виховання, що виражає внутрішньо усвідомлене, шанобливе ставлення суб'єкта до права.

Поділяючи думку представників даного підходу до визначення поняття правової культури дитини, вважаємо, що воно є найбільш повним, оскільки правосвідомість є ширшим поняттям, ніж правова культура, а правова культура є однією з форм прояву правосвідомості. Отже, правова культура – це система правових цінностей, обумовлена всім соціальним, духовним, політичним і економічним устроєм, що відображає якісний стан забезпечення прав та свобод особи у досягнутому рівні правосвідомості, правової діяльності, правових актів, у рівні правового розвитку суб'єктів, а також рівні гарантованості державою і громадянським суспільством прав та свобод.

За даними опитування, проведеного українським інститутом соціологічних досліджень (діаграма 3.2), правова культура та знання дітей щодо своїх прав досить низькі. Відповіді дітей на запитання щодо знання законодавчих актів України дають підставу стверджувати, що опитані значною мірою потребують вивчення та осмислення чинного законодавства України. Кожна шоста дитина взагалі не знає законів, які б захищали дитину [26, с. 39].

Відповіді школярів на запитання анкети:
„Чи знайомий ти з Конвенцією ООН про права дитини?“

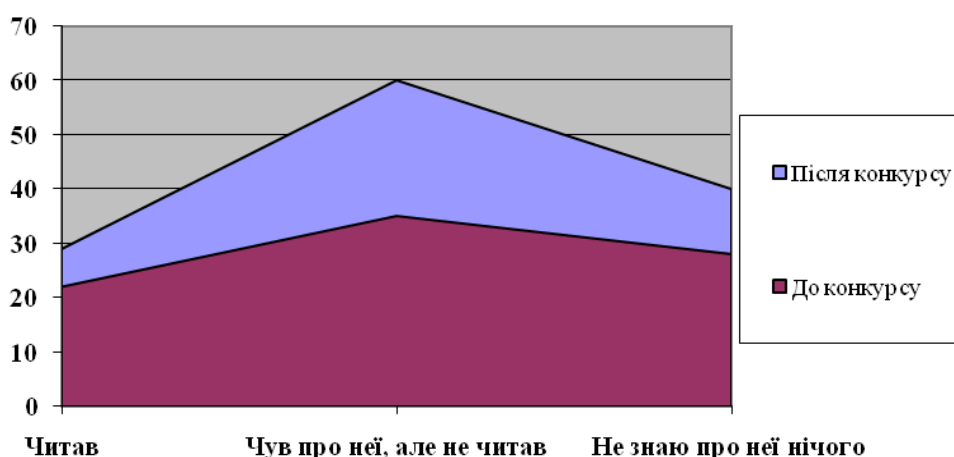

Рис. 3.2.

Основний загальний результат опитаних старшокласників не знає тексту Конвенції, читав її тільки кожен п'ятий учень. Причиною невисокого

рівня правової культури дітей є недостатньо організований процес доведення правових знань до дітей [26, с. 38-39].

Важливим фактором впливу на рівень правової культури дітей є рівень правової культури та правової свідомості учителів, вихователів.

Опитування серед учителів (діаграма 3.3), проведене Українським інститутом соціологічних досліджень вказує на необізнаність певної частини вчителів щодо прав та свобод дитини, а також недостатність відповідних програм для підвищення рівня їх правових знань. Оскільки кожен третій з опитаних навчався на курсах підвищення кваліфікації, де про права дитини та методику викладання цього матеріалу дітям не йшлося [26, с. 44].

**Відповіді на запитання:
„Чи проходили Ви протягом п'яти років будь-які курси
підвищення кваліфікації вчителів, де Вам викладали
права дитини?“**

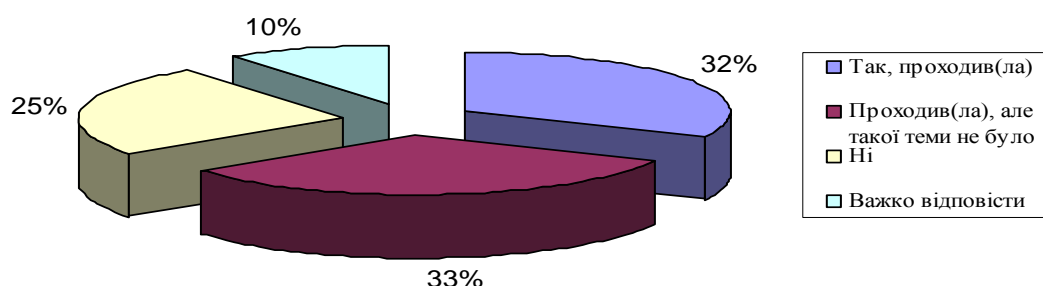

Рис. 3.3.

Аналізуючи відповіді учителів на запитання “Як часто у викладанні Вашого предмету Ви відчуваєте нестачу правових знань щодо прав дитини?”, варто відзначити, що лише 10 % опитаних засвідчили, що положення Конвенції використовують у своїй роботі щоденно, половина респондентів використовують ці знання час від часу, кожен четвертий не зміг визначитися, а кожен десятий зазначив, що такі знання для викладання його предмету не потрібні (здебільшого викладачі фізико-математичного та гуманітарного циклу) [26, с. 44].

Рівень правової культури учителів має вагомий вплив на процес правового виховання, на формування правової культури та

правосвідомості у дитини. Перший може бути зафіксований лише в реальній діяльності учителя, у правовій поведінці. Він характеризується рівнем правових знань, здатністю правильно оцінювати та осмислювати права дитини та свої обов'язки, а також рівнем реалізації їх у практичній діяльності. Поведінка вчителя, його переконання у цінності права, повага до закону здійснюють суттєвий вплив на формування правової культури дитини.

Варто відзначити, що стратегічні завдання удосконалення механізму забезпечення прав та свобод дитини неможливо вирішити без формування високого рівня правової культури учителів, батьків, лікарів, високопрофесійного персоналу органів опіки та піклування, служб у справах дітей та інших органів, що мають ефективно здійснювати свою діяльність та забезпечувати реалізацію прав та свобод дитини. У разі ефективного функціонування прав та свобод дитина усвідомлює реальну дію права, його цінність та значення.

Для розвитку у суспільстві поваги до прав та свобод людини підвищення рівня правової культури недостатньо. Зусилля необхідно спрямовувати на формування належного рівня правової свідомості.

Поняттю правосвідомості у ході власних досліджень значну увагу приділяли Л. Петражицький, М. Рейснер, І. Фарбер, О. Лукашкова, Е. Назаренко та інші науковці. Відповідно, з одного боку, під правосвідомістю розуміють сукупність ідей, уявлень і почуттів, які відображають ставлення суспільства до права, його структури, механізму правового регулювання суспільних відносин. З іншого – правосвідомість можна розглядати як спосіб впливу права через свідомість окремих індивідів на закріплення навичок їх правової позитивної поведінки [9, с. 554].

Ю. М. Дмитрієнко зазначає, що правова свідомість – це духовна система регулятивних уявлень, ідей, поглядів, переконань, концепцій, теорій, відчуттів, емоцій, настроїв, психологічних переживань, юридичних цілей, інтересів, мотивів, звичок, традицій, ілюзій, інтуїції, ментальних установок, стереотипів, правового виховання, правової культури, реакції, вольових імпульсів, правокультурних моделей поведінки та ін., що формуються з приводу правової дійсності, в руслі її віддзеркалення, осмислення, пізнання, відчуття [27].

Зважаючи на вищевикладене, правосвідомість не є елементом правової культури. Єдність правосвідомості та правової культури полягає в тому, що правосвідомість та правова культура розвиваються

у суспільстві; правова культура є формою вираження правосвідомості; вони є взаємообумовленими та взаємозалежними елементами, оскільки чим вищий рівень правової культури панує у суспільстві, тим вищим буде і рівень правосвідомості.

Відмінності між цими поняттями полягають в наступному: правова свідомість є ширшим поняттям, ніж правова культура; правова культура формується внаслідок суб'єктивного впливу – правового виховання, а правова свідомість – внаслідок поєднання суб'єктивного та об'єктивного впливу на особу – правової соціалізації.

Науковці констатують, що після розпаду СРСР і в наступні роки в суспільстві спостерігається криза правосвідомості, яка зумовлена, перш за все, переоцінкою попередніх ідей, поглядів і уявлень [28, с. 335].

Кожного дня у засобах масової інформації з'являються нові відомості про беззаконня, що відбувається в державі, корупцію, криміналізацію суспільства. Як наслідок, у законослухняних громадян формується зневажливе ставлення до органів державної влади, виникає соціальна напруга, спостерігається ігнорування норм права, самовільне тлумачення загальноприйнятих принципів, що часто призводить до спотвореного розуміння дозволеного та забороненого [29, с. 76-78].

Ці фактори мають негативний вплив на формування правосвідомості дитини, оскільки, зростаючи в умовах недовіри до закону, недовіри до влади, неповаги до права з боку батьків, вчителів, у дитини формуються відповідні переконання.

Сучасний стан українського соціуму характеризується поняттям соціального стресу, причому цей стрес багатоаспектний: стрес життя, пов'язаний із неможливістю досягти бажаних цілей, стрес дегуманізації середовища, стрес стрімкого зниження життєвого рівня, стрес побутової невлаштованості, безробіття, стрес нестабільності суспільства тощо [30, с. 161].

Криза правосвідомості знижує рівень реалізації прав та свобод дитини. Досить важливою є проблема низької правової культури учителів, вихователів, батьків та ін. осіб. Тоталітарні методи неправового державного управління в минулому і суттєвий розрив між правовими нормами та реальними відносинами сьогодні зумовили зневажливе ставлення до прав дитини, застосування до неї

психологічного та фізичного насильства, невизнання дитини як активного суб'єкта належних їй прав та свобод.

У разі забезпечення прав та свобод, дитина усвідомлює реальну дію права, його цінність та значення, реальна правова діяльність, повага до прав дитини тягне за собою наслідування правової поведінки дитиною. Належний рівень правової свідомості суспільства сприяє активності дитини у реалізації прав та свобод, формуванню її ідейноціннісних установок, та принципів.

Становлення високого рівня правової свідомості українського суспільства – це тривалий еволюційно-історичний процес, що можливий за умови ефективного правового виховання та успішної правової соціалізації дітей сьогодні. Він може бути реалізований за допомогою державно-правових реформ, спрямованих на забезпечення умов для гармонійного розвитку дитини. Правильно організований процес правового виховання та правової соціалізації дитини є головною умовою становлення високого рівня правової культури та правосвідомості суспільства.

Поєднання старих соціально-правових цінностей та сучасних цілеспрямованих виховних впливів, направлених на активізацію участі дитини у соціально-правовій сфері та наданні необхідних знань для реалізації своїх прав та свобод, сприятиме становленню високого рівня правосвідомості молодого покоління.

Правове виховання є основою формування у дитини відповідного рівня правосвідомості, прищеплення їй системи правових цінностей, а також має превентивну функцію, попереджуючи правопорушення, конфлікти з законом. Засвоєні дитиною правові цінності з часом проявляться у зворотній соціально-правовій діяльності дорослої особи, спрямованої на удосконалення суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов и фак. / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. – М. : Норма-Инфра М., 2000. – 616 с.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун ; пер з рос. – Х. : Консум, 2008. – 656 с.

3. *Рабінович П. М.* Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник / П. М. Рабінович; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Вид. 9-те, зі змінами. – Львів: Край, 2007. – 188 с.
4. *Рабінович П. М.* Права людини і громадянина у Конституції України: (до інтерпретації вихідних конституц. положень) / П. М. Рабінович. – Х.: Пороги, 1997. – 62, [1] с. – (Праці Львівської лабораторії прав людини / Акад. прав. наук України. Серія 2, Коментарі законодавства; вип. 1).
5. Проблемы теории государства и права: учеб. пособие для студ. вузов / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М.: Норма, 2006. – 848 с.
6. *Венгеров А. Б.* Теория государства и права: учебник / А. Б. Венгеров. – 4-е изд. – М.: Омега-Л, 2007. – 322 с.
7. *Сальников В. П.* Правовая культура / В. П. Сальников // Теория государства и права: курс лекций / М. И. Байтин, В. В. Борисов, Ф. А. Григорьев и др.; под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1997. – 672 с.
8. Правовое воспитание и социальная активность населения / Н. И. Козюбра, В. П. Зенин, В. А. Чехович [и др.]; редкол.: Б. М. Бабий (отв. ред.) [и др.]. – К.: Наук. думка, 1979. – 327 с.
9. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / [О. В. Зайчук, А. П. Засєць, В. С. Журавський та ін.]; М-во освіти і науки України. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 685 с.
10. *Семитко А. П.* Правосознание и правовая культура / А. П. Семитко, Р. К. Русинов // Теория государства и права: учебник для юрид. вузов и фак. / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. – М., 1997. – Гл. 22. – С. 274-286.
11. *Федик Є. І.* Правова культура та її різновиди: заг.-теорет. характеристика // Право та культура: теорія і практика: міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 15-16 трав. 1997 р. / за ред. Ю. Шемчушенка, В. Кампо, М. Поплавського. – К., 1997. – С. 266-269.
12. Теория государства и права / под ред. В. К. Бабаева. – М.: Юристъ, 2002. – 591 с.
13. *Швачка В. Ю.* Правова соціалізація особи в сучасних умовах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Вікторія Юріївна Швачка; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2008. – 20 с.
14. *Grenstein F.* A note on the ambiguity of political socialization: definitions, criticism and strategies of inquiry / F. Grenstein // The civic culture revisited / ed.: Gabriel A. Almond, Sidney Verba. – Boston, 1980. – P. 126-158.

15. *Ганзенко О. О.* Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави Україна : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Олександр Олександрович Ганзенко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 16 с.
16. *Шестаков Д. А.* Семейная криминология : криминофамилистика / Д. А. Шестаков. – 2-е изд. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 384 с. – (Теория и практика уголовного права и уголовного процесса).
17. *Дідівська Г.* Механізм впливу факторів сімейного неблагополуччя на злочинність неповнолітніх / Г. Дідівська // Підприємництво господарство і право. – 2009. – № 1. – С. 118-121.
18. *Миньковский Г. М.* Роль семьи в предупреждении правонарушений среди несовершеннолетних / Г. М. Миньковский // Семья в системе нравственного воспитания: актуальность проблемы воспитания подростков по материалам Всесоюз. науч.-практ. конф. в Баку 25–27 апр. 1979 г. / под общ. ред. А. Г. Харчева ; сост. М. А. Иволгин, И. Ф. Дементьева. – М., 1979. – С. 194-195.
19. *Венгеров А. Б.* Теория государства и права : учебник / А. Б. Венгеров. – 4-е изд. – М. : Омега-Л, 2007. – 322 с.
20. *Алексеев С. С.* Теория государства и права : учебник / С. С. Алексеев. – М. : Инфра ; Норма-М, 1997. – 601 с.
21. Загальна теорія держави і права : навч. посібник / ред. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 1998.– 317 с.
22. *Дьоміна О. С.* Формування правової культури студентської молоді в умовах сучасного українського суспільства : автореф дис. ... канд. юрид. наук / Оксана Сергіївна Дьоміна ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2007. – 19 с.
23. *Carens J. H.* Culture, citizenship and and community: a contextual exploration of justice as evenhandedness / Joseph H. Carens. – New York : Oxford University Press, 2000. – 296 p.
24. *Van Hoecke M.* Legal cultures, legal paradigms and legal doctrine : towards a new model for comparative law / Mark Van Hoecke, Mark Warrington // International and comparative law quarterly. – 1998. – Vol. 47. – P. 495-536.
25. *Шемшученко Ю. С.* Теоретичні засади взаємодії права і культури / Ю. С. Шемшученко // Право та культура: теорія і практика : міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 15-16 трав. 1997 р. / за ред. Ю. Шемшученка, В. Кампо, М. Поплавського. – К., 1997. – С. 4-6.
26. *Волинець Л. С.* Права дитини в Україні: проблеми та перспекиви / Л. С. Волинець. – К. : Логос, 2000. – 74 с.

27. *Дмитренко Ю. М.* Підходи до дослідження проблем правосвідомості у сучасному українському суспільстві / Ю. М. Дмитренко. – Режим доступу : <http://www.rusnauka.com>. – Назва з екрану.
28. *Расолов М. М.* Проблемы теории государства и права :учеб. пособие для студентов вузов / М. М. Рассолов. – М. : ЮНИТИ-Дана: Закон и право, 2007. – 407 с.
29. *Макарова О.* Правовий нігілізм та правовий ідеалізм: реалії сьогодення / О. Макарова // Підприємництво, господарство і право. – 2009. –№ 1. – С. 76-78.
30. *Еникеев М. И.* Общая, социальная и юридическая психология : крат. энцикл. сл. / М. И. Еникеев, О. Л. Кочетков. – М. : Юрид. лит., 1997. – 448 с.

МАКАРОВА О. В.

3.8. СІМ'Я, ДОШКІЛЬНИЙ ТА ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ ЯК НАЙВАЖЛИВІШІ ІНСТИТУТИ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ

Кожна людина з моменту свого народження перебуває у постійному та безперервному розвитку, що триває все життя, але найбільшого значення набуває в перші 15-25 років. Цей період має особливе значення за своїми результатами та наслідками через те, що основним його завданням та змістом стає соціалізація особистості. Соціалізація – це процес навчання та засвоєння індивідом соціальних норм, культурних цінностей, зразків поведінки, притаманних певному суспільству [1, с. 181].

Водночас соціалізація особистості – процес багатовимірний. Одним із основних напрямів загального процесу соціалізації є правова соціалізація, яка полягає в засвоєнні особистістю правових знань, цінностей, а також соціально-правового досвіду.

Загалом правова соціалізація особистості детермінується багатьма чинниками. В науковій літературі виділяють різні